

Cím: *A villa rustica rabszolgái*

Jelige: *Ager*

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	2. oldal
2. Források a vidéki rabszolgák helyzetéhez	3. oldal
3. A római <i>villa rustica</i> , mint antik termelőüzem	5. oldal
3.1. A városfalakon túl	7. oldal
4. Úr és szolga a <i>villa</i> -gazdaságban	9. oldal
5. Vidéki rabszolgák a tudományos irodalomban	14. oldal
5.1. Jogi keretek	14. oldal
5.2. Munkáslétszám	17. oldal
5.3. A <i>vilicus</i>	19. oldal
5.4. Jósok és rabszolgák	20. oldal
5.5. A dologház	21. oldal
6. Összefoglalás	24. oldal
7. Függelék	27. oldal
8. Irodalom	30. oldal

1. Bevezetés

Dolgozatomban az ókori rabszolgatartás kérdésének egy sajátos szegmensét közelítem meg, nevezetesen: a *villa*-gazdaságokban foglalkoztatott rabszolgák helyzetét. Az általam választott források ismertetésével megvizsgálom, miképp jelenik meg a vidéken robotoló rabszolga alakja a latin *auctorok* munkáiban. Ezen belül: van-e különbség az egyes szerzők felfogása között a rabszolgatartást illetően? Továbbá: milyen sajátos szerepeket tölthettek be a rabszolgák a *villa*-gazdaságokban? Konkrétan milyen feladatok elvégzésére oszthatták be őket? Természetbeni ellátásukról miképp gondoskodhattak? A szakirodalom segítségül hívásával pedig olyan kérdésköröket kívánok megvizsgálni, mely szerint hogyan határozta meg a vidéki rabszolgák helyzetét a római jog? Mindezekon kívül a gazdaságban dolgozók lehetséges létszámát, a vándor jósok és a vidéki rabszolgák kapcsolatát, a *villa*-gazdaság felügyelőjének sajátos helyzetét, illetve az *ergastulum* mibenlétét szeretném bemutatni.

A dolgozat további részeiben röviden ismertetni kívánom az általam választott forrásokat szerzőik életrajzának kapcsolódó adataival kiegészítve. Mindezek mellett vázlatosan jellemzem magát a *villa*-gazdaságot, mely lehetséges keretként szolgált a vidéken tartott rabszolgák dolgoztatásához. A forrásokban közölt szöveg, illetve a tudományos irodalom közléseinek kiegészítésére és egyben szemléltetésére régészeti példákat használok fel munkámban.

A dolgozatban előforduló latin kifejezéseket, a személy és földrajzi nevek kivételével dőlt betűvel szedtem.

2. Források a vidéki rabszolgák helyzetéhez

A villa-gazdaságokban élő rabszolgákkal kapcsolatos közlések részletes terjedelemben maradtak fenn egyes latin szerzők mezőgazdálkodásról írott műveiben. Dolgozatomnak ebben a részében ezeket az ókori latin szerzőket gyűjtöm össze a Kr. e. 2. századtól egészen a Kr. u. 1. század második feléig, röviden jellemezve munkásságukat.

Az ókorban alkotó szakírók koruk mezőgazdasági ismeretének legjavát kívánták összefoglalni írásaikban. Munkáik mai szóhasználattal élve: „antik mezőgazdasági tankönyvek” voltak. Az ókori mezőgazdasági szakirodalom e tárgyú emlékei szerteágazó témákat fűztek egybe, azaz igyekeztek minden olyan ismeretet csokorba gyűjteni, melyeket a vidéki gazdaságok haszonnal értékesíthettek. Tájékoztattak különféle talajfajtákról, gazdasági épületekről, a gazdaságok személyzetéről, növényekről és állatokról, azok betegségeiről és gyógyításaikról, mezőgazdasági, illetve állattartással összefüggő csillagászati ismeretekről, termények felhasználási javaslatairól, ital és ételreceptekről, sőt még a gazdálkodáshoz kötődő babonákról, mágikus praktikákról is.

Legfőbb forrásomnak Lucius Iunius Moderatus Columella: *Rei rusticae libri XII* (magyar címmel: „A mezőgazdaságról”) tizenkét könyvbe foglalt munkáját választottam. Columella – saját közlése szerint – Hispania Baetica nevű tartományának Gades (a mai Gadiz) *municipium*mal rendelkező városában látta meg a napvilágot. Művét minden valószínűség szerint a Kr. u. 1. század közepe táján kezdhette el írni, ugyanis a szerző 3. könyvével Kr. u. 61 és 65 között készült el, tehát az 1. és a 2. könyv létrejötte mindenképpen Kr. u. 60 előttre datálható. Mint ahogy a szerző születési dátuma sem ismert közelebbről, úgy arról sincs adat, hogy művét meddig írta, továbbá, hogy ő maga mekkora kort ért meg.¹ Columella mezőgazdasági szakmunkájának írásakor viszonylag megszokott eljárást követett, azaz írásába beledolgozott hosszabb-rövidebb részeket az elődök és a kortársak mezőgazdasági traktátusaiból, felhasználta az ismeretségi körébe tartozó, illetve saját földművelői és állattenyésztői ismereteit.²

A tizenkét könyv írásakor Columella bátran nyúlt Marcius Porcius Cato Kr. e. 2. században írt *De agri cultura* („A földművelésről”) című munkájához, illetve Marcus Terentius Varro: *Rerum rusticarum libri tres* („A mezőgazdaságról”) írásához. Varro a szakmunkát felépítő három könyve közül az elsőt – saját bevallása szerint – 80. életévében, tehát Kr. e. 37-ben írta. A fennmaradó két könyvet egészen Kr. e. 27-ben bekövetkező

¹ Hoffman 2005, 465, 466.

² Hoffmann 2005, 471.

haláláig folytathatta.³ Columella szívesen fordult olyan írókhoz, gondolkodókhoz is, mint például Cnaeus Tremellius Scrofa, aki a Kr. e. 3–2. században élt, és valószínűleg jó ismeretségben állt Varróval.⁴ Scrofa szintén foglalkozott mezőgazdasággal, ezen belül is leginkább kertészettel.⁵ Cato és Varro irodalmi munkáihoz időben még Saserna működése állt, aki valamikor a Kr. e. 2. és 1. század határán élt, birtoka a Pó folyó környékén feküdt. A gazdálkodás témájában írt műve csak átdolgozások, hivatkozások formájában, nyomokban maradt fenn. Saserna Cato felfogását követhette munkájában, amit valószínűleg fia jelentetett meg. Varro és Columella műveikben egyébként előszeretettel idézték Sasernát.⁶ Columella életpályája nem esett olyan messze Publius Vergilius Marótól (Kr. e. 70-19), akinek *Georgica* című mezőgazdasági tankölteményéből több helyen is szó szerint idézte a költő verssorait.⁷ Columella kortársait áttekintve nem lehet említés nélkül hagyni Idősebb Pliniust (Kr. u. 23-79) és nagyhatású alkotómunkáját sem. Természettudományos érdeklődése és rendszerező munkásságának köszönhetően készülhetett el az ókor legjelentősebb és teljes egészében fennmaradt enciklopédikus gyűjteménye a *Naturalis Historia*. A szerző 37 könyvből álló művében a 14-iktől a 18-ik könyvig növényteni ismertetések és agráreljárásokat gyűjtött össze. Habár a Columella és Plinius által leírt ismeretek néha szó szerint egyeznek műveik egyes fejezeteiben, mégis míg Columella egyáltalán nem, Plinius pedig csak rejtve és támadó éllel utalt kortársa felfogására. Ennek oka a kettejük közt fennálló ellentét lehetett, ugyanis Columella Pliniusszal ellentétben az intenzív és célszerű földművelést hangoztatta.⁸

Az antik agrárszakírók mellett fontosabb forrásaim voltak a Kr. u. 3. században élt Iulius Paulus Prudentissimus római jogász *Sententiae* című munkájának vonatkozó közlései, Iustinianus kelet-római császár uralkodása alatt (Kr. u. 527-565) egybeszerkesztett *Corpus Iuris Civilis Codex Iustinianus* illetve *Digesta* című fejezetei, mely utóbbiban a klasszikus kor latin jogászáinak közlései, bizonyos jogi problémák és törvények kaptak helyet.⁹

³ Maróti 1966, 6; Maróti 1971, 10, 48.

⁴ Az író szerepeltette a prózában írt *Rerum rusticarum libri tres* 1. és 2. könyvében, mint szakavatott beszélgető partner.

⁵ Incze 1904, 1081; Kun 1971, 467.

⁶ Kun 1971, 468.

⁷ Némethy 1904, 1156, 1157.

⁸ Hoffmann 2009, 11-12.

⁹ Maróti 1969, 204, 208.

3. A római *villa rustica*, mint antik termelőüzem

Az intenzív mezőgazdasági művelésre való átállást – főleg a tőkeerős földbirtokosok révén – a 2. pun háború (Kr. e. 218-201) egyik következményeként is lehet értelmezni. A Hannibál ellen vívott háborúk során az itáliai parasztság mind számában, mind településeiben, mind pedig anyagi értékeiben súlyos veszteségeket szenvedett. A háborúk utáni parasztgazdaságok helyreállítását sok parasztkatona (már akik túléltek a csatákat) nem volt képes megvalósítani. Egyrészt földönfutókká váltak, másrészt az itáliai földbirtokosok is igyekeztek megszerezni a gazdátlanul maradt vagy eladni kényszerült földeket. A földek rabszolgákkal való művelése pedig ekkortájt jóval kifizetődőbbnek tűnt, tehát a rabszolgamunka minden eddiginél fontosabb gazdasági tényezővé vált. Mindez ugyanakkor mégsem szorította ki teljesen a szabad munkaerőt. A háború befejezése után közvetlenül, Kr. e. 200-ban a római állam vezetése értékes, a Város közelében elterülő földeket utalt ki állami hitelezőknek. A római-pun konfliktusokat követő további külső és belső háborúskodások, egészen az itáliai szövetséges háborúig (Kr. e. 91-89) szintén hozzájárulhattak a földbirtokok koncentrációjához, ezen belül pedig a *villa*-gazdaság kialakulásához. A *villa*-gazdaság létrejöttének egyik feltétele tehát a földbirtokok megnövekedése volt, mely egy vékony, de annál jelentősebb társadalmi réteg kezében összpontosult.

A magyar szakirodalom a következőképpen jellemzi a *villa*-gazdaságot (*villa rustica*). A főként Cato korabeli birtok elemzése szerint a *villa rustica* tulajdonosa olyan ókori befektető személy volt, aki pénzét élőállat és haszonnövények, illetve az ezekből származó késztermékeknek az önellátást meghaladó mértékű előállításába fektette. Maga a birtok, melyen a gazdaság állt, általában közepes nagyságú volt, területe nagyjából 100 és 240 *iugerum* (25-600 h) között mozgott. A gazdaságban folyó termelést maguk a birtokosok célirányosan, a rendelkezésre álló termelőeszközök megfelelő alkalmazásával és jórészt rabszolgamunkával igyekeztek megvalósítani. A gazdák főként jól értékesíthető mezőgazdasági javak előállítását végezték birtokaikon. Pl.: olaj, bor, gyümölcs, zöldség-, és főzeléknövények, kisállat, ezenkívül ipari nyersanyagok, mint a gyapjú vagy élelmiszerek: hús, tojás, tej, stb. A *villa*-gazdaság további markáns jellemvonásaként említhető működésének célja, azaz a befektetést nyereséggel visszahozó, (városi)piacra orientált árutermelés.¹⁰

Érdemes egy rövid kitérő erejéig megemlíteni, hogy Columella a következő fogalmakat használta a gazdaság egyes részeinek megnevezésekor, mint a *pars urbana* (a

¹⁰Alföldy 2000, 60, 64; Maróti 1981, 29; Maróti 2007, 163; Mielsch 1987, 9.

tulajdonos lakórésze), *pars rustica* (a gazdasági rész/udvar a rabszolgák és állatok szálláshelyeivel) és a *pars fructuaria* (tároló részleg), ugyanakkor ezek a terminusok mégsem voltak használatosak a római joggyűjteményekben. E terminusok helyett a *Digesta* illetve a *Codex Iustinianus* című művek az örökös vagy a bérlő hasznélvezeti jogának tárgyalásakor a vidéki házhoz tartozó legfontosabb helyiségeket, mint szabvány létesítményeket soroltak fel: bejárat (*aditus*), oszlopos előterek (*porticae*), pihenő helyiségek (*refugia*) a római lakóház nappalija (*atrium*), díszkert (*viridarium*), fürdő (*balineum*), tetőzet (*tectum*) és étkező (*caenaculum*). A joggyűjtemény más helyütt kitért az épülettömb elé nyúló előtérre (*maeniana*), raktárhelyiségekre (*pena*), bor-, illetve olajtároló helyiségekre (*vinaria cella et olearia cella*), mint a vidéki ház egyéb létesítményeire. Fürdő is tartozhatott az épületegyütteshez, akár különálló épületként is, sőt akár két fürdőt is tarthattak fenn a gazdaságban: egyet a tulajdonos, egyet pedig a személyzet használatára. Mindezek mellett egyéb gazdasági célú létesítmények is tartozhattak a gazdasághoz: istállók (*stabula*), ólak (*harae*), dologházak (*ergasteria*), bódék (*tabernae*), csűrök, sajtérlelő helyiségek (*tabernae casuariae*), kunyhók (*tuguria*), magtárak (*granaria*), galambházak (*columbaria*), és tornyok (*turres*).¹¹

A szakirodalom megállapítása szerint az intenzív gazdálkodási forma alapjait a karthágóiak rakták le. Eljárásukat alkalmazták Szicíliában is, ahonnet mindezt átvették és egyben továbbfejlesztették Itália földműves gazdálkodói. Az itáliai *villa* típusú gazdaságok előfutárai legelőször a Kr. e. 3. században Dél-Etruriában jelentek meg, ugyanakkor látványos előretörésük mégis a Kr. e. 2. században következett be. A szakirodalom szerint a *villa*-gazdaság látványos felfejlődését a Kr. e. 2. században lezajlott, de nem túlzott mértékű földbirtok-koncentráció mellett épp a rabszolgák tömegessé válása generálta. Mindezek mellett a Kr. e. 2–1. századra az önellátás mellett megjelent a tömegtermelés, a városias luxus diktálta igények. Az autarkiát túllépő mennyiségben, és az ezzel párhuzamos minőségben történő előállítás pedig maga után vonta a bor és az olaj piaci felértékelődését. Az újabb szakirodalmak szerint a *villa*-gazdaság Cato korában nagyjából 200 *iugerum* (kb. 50 h) nagyságú lehetett, mezőgazdasági művelésében fontos szerepet játszott a polikultúra, ezen belül elsőbbséget élveztek a jól jövedelmező növénykultúrák, mint például a szőlő-, és az olajfatermesztés. Varro idejére a birtok nagysága 500 *iugerumra* (kb. 125 h) duzzadt. A gazdaságban megjelentek a monokultúra felé mutató irányok és kiemelten fontossá vált a

¹¹ Buck 1983, 31, 32; CJ 8.10.1; CJ 8.10.11; CJ 12.40.2.1; Col. 1.9.10; Digesta 7. 1. 13. 7; Digesta 7.8.10.4; Digesta 7.1.13.8; Digesta 8.5.8.5ff.; Digesta 19.1.6; Digesta 19.1.17.4; Digesta 33.6.2; Digesta 20.2.4.1; Digesta 25.1.6; Digesta 41.2.18.2; Digesta 50.16.180; Var. r. r. 1.57. 1, 2.

pastio villatica (kisállattartás). A Kr. e. 1. századra a *villa*-gazdaság már a virágkorát élte, ami folytatódott a Kr. u. 1. században is, ráadásul Columella közlései alapján további jótékony elemekkel egészült ki. Egyes feltételezések szerint Columella korában a *villa rustica* már 750-1500 *iugerum* (kb. 189-378 h), vagy akár 1500-2500 *iugerum* (kb. 378-630 h) is lehetett.¹²

3.1. A városhatáron túl

A Római Birodalom lakosságának nagyobb részét kitevő vidéki népesség alsó rétegét képezte a *plebs rustica*, mely csoport magában foglalta a jogállásában szabad parasztokat (*ingenui*), felszabadított egyéneket (*liberti*) és a rabszolgákat (*servi*). Ez a felosztás azonban korántsem volt ennyire egyértelmű: ehhez elég a szabad paraszt kategóriáját megvizsgálni. Ezek szerint ugyanis a római kori szabad parasztok rendelkezhetek saját kisbirtokkal, vagy csak bérelhették azt. Legrosszabb esetben földnélküli bér munkásként próbáltak megélni. A földeken dolgoztatott rabszolgák csoportjai is elkülönültek egymástól: vagy kisebb, inkább paraszti jellegű birtokokon, vagy ennél nagyobb, municipális birtokokon alacsony létszámban dolgoztatták őket. Utóbbi esetekben a rabszolgák és gazdájuk közti kötetlenebb patriarchális viszony is megmaradhatott. Az ennél nagyobb kiterjedésű birtokon vagy latifundiumokon a rabszolgák nagyobb csoportjai robotoltak, gazdáik szoros fogott szolgálatában.

A *principatus* kezdetén azokban a provinciákban, ahol még nem alakult ki a földbirtok koncentráció, a rabszolgák együtt vettek részt a mezőgazdasági termelőmunkában kis-, vagy nagyparaszt, illetve a városi *decuri*ók rendjéből kikerült gazdáikkal. Mindezek mellett ez utóbbi esetben a családalapítás lehetősége, illetve a vagyongyűjtés is egyszerűbb volt, mint a *latifundium*okon élő rabszolgáknak. Érdekes ugyanakkor megjegyezni, hogy a nagybirtokon nem feltétlenül mindig rabszolgákat dolgoztattak: Észak-Afrika, vagy Egyiptom magán-, vagy császári birtoktesteit leginkább névleg szabad parasztok művelték meg. Felszabadított rabszolgák ugyancsak részt vehettek a mezőgazdasági termelésben. Megtalálhatóak voltak a kis-, és középbirtokokon, pl.: a *noricumi* parasztok vagy a Pannonia-i és Dalmatia-i veteránok földjein. Mindazonáltal egy nagybirtokos számára sem volt ismeretlen vidéki rabszolgáinak felszabadítása.¹³ Tény azonban, hogy vidéken kevésbé voltak hajlandóak a nagyobb birtokkal rendelkezők felszabadítani a rabszolgákat.¹⁴

Mindemellett érdemes megemlíteni, hogy a vidéken tengődő szegényparasztok szociális helyzete időnként sokkal rosszabb volt a földbirtokok rabszolgáinál. Utóbbiak –

¹² Havas 2007, 259, 261-262; Maróti 2007, 271.

¹³ Erre jó példa Ifjabb Plinius (Kr. u. 61-112) közlése, mely szerint szívesen szabadította fel saját rabszolgáit, függetlenül attól, hogy milyen jellegű munkát végeztek. Plin. *Ep.* 3. 19. 7.

¹⁴ Alföldy 2000, 139-140, 142.

mivel értékes termelőeszközöknek számítottak – viszonylag folyamatosan részesültek a legalapvetőbb ellátásból, a provinciák parasztsága viszont még a helyi római lakosság által birtokolt előnyöket sem élvezhette. Alföldy Géza szerint összességében véve Columella rabszolgáinak jobb volt a helyzete, mint például Iudea vagy Egyiptom szabad parasztjainak. Alföldy állításának alátámasztására utalt az alexandriai zsidó teológus, Philo (Kr. e. 20-Kr. u. 50) egy közlésére, aki szerint ezeket a parasztokat súlyos adóterhekkel sújtották, esetleges szökésüket pedig kegyetlen megtorlás követte.¹⁵

Habár Columella szerint a földbirtokosnak magának is ki kellett vennie a részét a gazdaságból, kortársai inkább a város kényelmét választották és arra törekedtek, hogy jelenlétük helyett hatékony, ellenőrzött keretek között folyó munka valósuljon meg gazdaságaikban. A *villa*-gazdaságot ezért a korai időkben erősen meghatározta a rabszolgamunka. A Kr. e. 1. századra már a százat illetve a több százat is elérhette a gazdaságokban robotoló rabszolgák száma. A Kr. u. 1. századra azonban már mutatkozni kezdtek a rabszolgatartásra alapozott gazdaság problémái: a rabszolgák növekvő vételi ára és tartásuk járulékos költségeinek megnövekedése, ráadásul a mezőgazdasághoz értő rabszolgák számának lecsökkenése (a Mediterráneum térségében befejeződő területi expanzió miatt) válságot okoztak az itáliai mezőgazdaságban, ráadásul a nagyra növő birtokok fenntartásának nehézségei tovább csökkentették a mezőgazdaság termelékenységét. Columella művében még a rabszolgamunkán nyugvó gazdaság mellett állt ki. A munkaerő gondok megoldását a gazdaságban született rabszolgákban (*vernae*) látta. Ifjabb Plinius azonban már arról írt, hogy saját idejében az értelmesebb rabszolgákra egyáltalán nem volt érdemes pénzt kiadni, mivel áruk nagyon magasra szökött. Rablógazdálkodást folytató nagybérő (*conductores*) felfogadása helyett inkább felparcellázta földjét, melyet szabad jogállású kisbérőknél (*coloni*) engedett át művelés céljára. A rabszolgák mellett tehát szabad jogállású munkanélküli napszámosokat vagy kisbirtokos szezonmunkásokat alkalmaztak a birtokokon, akiknek a kiközvetítésével ókori vállalkozók foglalkoztak. A rómaiak ugyanis úgy vélekedtek, hogy 100 munkanap elegendő volt egy kisbirtokos számára, hogy az önellátáshoz szükséges javakat előállítsa. A fennmaradó 150 napban pedig szezonmunkát lehetett vállalni.¹⁶

¹⁵ Alföldy 2000, 139-140, 142; Philo *De spec. leg.* 3. 159. skk.

¹⁶ Havas 2007, 261-263; Szabó 2007, 757.

4. Úr és szolga a villa-gazdaságban

Cato és Columella felfogása szerint egy jó gazda viszonylag sűrűn látogatta birtokát. E szándékát többször megüzente a vidéken dolgozó szolgaszemélyzetnek, mert ezzel is elősegítette a fegyelem fenntartását. Nem csak látogatnia kellett, hanem aktívan tevékenykednie is: azaz minden évszakban gondos terepszemlét tartott birtokán, különösen az éppen aktuális gazdasági munkák idején. Cato szerint a gazda megérkezése után nem sokkal jelentést kért a felügyelőtől (*vilicus*) az elvégzett munka nagyságáról, illetve az elmaradtakról is. Ezek után ellenőrizte a gazdaság állatait, a felhalmozott takarmány mennyiségét, a gazdaságban található pénzt és gabonát, továbbá az értékesített olaj és bor nagyságát és az ebből származó bevételeket. Ha a gazda birtokán tartózkodott, akkor érdemes volt vásárt tartania: eladhatta olaját, továbbá a felesleges gabona-, és bormennyiséget. Érdemes volt túladnia a kopott vaseszközökön, régi szekéren, állatok gyapján és bőrén, ezenkívül a nem épen született szarvasmarhákon és juhokon, továbbá a betegeskedő vagy már előregedett rabszolgákon. Meg kellett határozni az elvégzendő munkákat, és ha szükségét érezte, írásban is lejegyezhetette őket, hogy távollétében pontosan végrehajtsák utasításait. A lelkiismeretes gazdálkodó tehát ismerte földje minőségét, gazdasága minden részét, így mindenkor tisztában lehetett vele, hogyan kell vidéki birtokát a leghatékonyabb termelésre beállítani.¹⁷ A gazdának rabszolgái közé kellett mennie, hogy élőszóban érdeklődjön foglalkozásuk felől. Lehetőséget kellett adnia nekik arra is, hogy sérelmeikről beszámolhassanak, ezáltal pedig fény derülhetett a gazdaságon belüli visszaélésekre, vagy – a gyakoribb szóbeli érintkezés révén – egy kezdődő rendbontásra. Ez esetben pedig a gazda hatékonyabban tehetett rendet saját gazdaságában. Az antik szakíró szerint az igazán gondos gazda nemcsak hogy megsejmelte szolgálai ételét és italát, hanem minőségüket ellenőrizendő, maga is fogyasztott belőlük. Columella kifejezetten ajánlatosnak vélte, ha a gazda több alkalommal is kedvesebben beszélt a birtokán robotoló rabszolgákhoz. Saját példáján keresztül a munkamorál érdekében hasznosnak tartotta, ha a gazda a szolgálakkal együtt tervezte meg az elvégzendő munkákat, ezenkívül tanácsait is megfogadta.¹⁸ Ha pedig továbbra sem esett nehezére a méltányosság gyakorlása szolgálai irányában, akkor a sokgyermekes rabszolgáanyákat felmenthette a munka alól, sőt akár fel is szabadíthatta őket.¹⁹ Varro megállapítása szerint a kedvezmények juttatása, például a rabszolgák időnkénti pihentetése, a nagyobb adagban kapott élelmiszerek és ruhaanyagok, stb. elviselhetőbbé teheték a szolgálak

¹⁷Cato *Agr.* 2. 2., 5-6; 3. 2. 7; Col. 1. 2. 1-5.

¹⁸Ez utóbbi a passzusnál Varro is hasonlóképp vélekedett: Var. *r. r.* 1. 17. 6.

¹⁹Col. 1. 8. 15, 18-19.

számára helyzetüket, ami végső soron a gazdaság termelékenységének, tehát magának a gazdának kedvezett.²⁰

Két személy különleges státuszánál fogva kiemelkedett a vidéki udvarházban dolgozó rabszolgák népes táborából. Egyikük a rabszolgákért és a munkavégzés kontrollálásáért felelős *vilicus* volt, a másik pedig a gazda távollétében annak helyettese és a magának a *vilicus*nak is felettese, a *procurator*.²¹ A három antik gazdasági szakíró leginkább a *vilicusszal* kapcsolatosan fogalmazta meg észrevételeit. Ezek szerint felügyelőnek vidéken felserdült, a gazdasághoz köthető tevékenységek elvégzésében tapasztalt, jó fizikumú, 40 és 60 év közötti rabszolgát kellett választani. Adott esetben a gazda maga járt utána, hogy a kiválasztott rabszolga „kiképzése”, azaz a gazdaság embereivel, állataival, növényeivel és felszerelésével kapcsolatos legfontosabb ismeretek átadása lehetőleg már kisgyermekkorban elkezdődjön. A fizikai, gazdasági munkán kívül ugyanis még azt is elvárták a felügyelőtől, hogy értelmes legyen, például rendelkezzen jó memóriával. Jó felfogó képessége főleg a fentebb említett ismeretek hatékony elsajátításában játszott nagy szerepet.²² A felügyelő a gazda tudta nélkül nem végezhetett áldozati szertartást, a birtokos ismerősein vagy rokonain kívül nem fogadhatott más, a gazdaságba betévedő személyt. Különösen tilos volt bármiféle, szedett-vedett vajákos embereket behívnia, mivel ezek könnyen rossz irányba csavarhették a hiszékeny emberek fejét, illetve pénzt vagy a gazdaság egyéb értékét csalhatták ki a bennük vakon megbízókból. A felfogadott napszámosokat és bérlőket szolgálatuk letelte után el kellett bocsátania. A gazda engedélye nélkül nem adhatott pénzbeli illetve terménybeli kölcsönt másnak, ha pedig valaki tartozott a birtokosnak, akkor azt neki kellett visszakérnie az adóstól. Legfeljebb két-három szomszéddal állhatott kölcsönösségi viszonyban. A javakkal való önálló kereskedés, állatok vagy másfajta áruk vásárlása szintén nem volt megengedve, mivel könnyen előfordulhatott, hogy a felügyelő nem tudott elszámolni a kiadásokkal és bevételekkel a gazdának, vagy nem követhetett figyelemmel más, fontosabb teendőket. Mikor pedig az egymást követő munkanapokban némi szünet állt be (leginkább szakrális ünnepnapokon), a *vilicus*nak gondosan utána kellett néznie a gazdaság eszközeinek, leginkább a vasszerszámoknak. Mindezekből mindig kétannyi mennyiséget kellett tartani, mint amennyire ténylegesen szükség volt, mivel hirtelen tönkremenetel esetén könnyen pótolhatták őket. Így a munkavégzés sem szünetelt, mivel a rabszolga munkája a szerszámnál is sokkal értékesebb volt. A vaseszközök mellett a szolgák viseletét havonta kétszer láttamozta a

²⁰ Var. r. r. 1. 17. 7.

²¹ Hoffmann 2005, 32, lábjegyzet

²² Col. 1. 8. 1-4; 11. 1. 7.

felügyelő.²³ Kerülnie kellett a túlzott barátkozást a személyzet többi tagjával. A beosztottait viszont nem utasíthatta hajcsárként és nem is kényszeríthette őket arra, hogy neki szolgáljanak. Mindezek mellett nem is szabadott túl elnézőnek lennie. Egyik legfontosabb tisztsége épp az volt, hogy munkára nevelje a többi rabszolgát, elsajátíttassa velük a kiszabott mezőgazdasági feladatok fortélyait. Tisztában kellett lennie azzal is, hogy kit milyen munkával bízhat meg a személyzet tagjai közül, mivel egyik tevékenység hol több, hol pedig kevesebb fizikai erőt, vagy észbeli jártasságot igényelt. Személyének mintául kellett szolgálnia a többi rabszolga előtt. Tartózkodnia kellett a túlzott borfogyasztástól, a sok alvástól, vagy az élénk szexuális élettől. Már pirkadat előtt fel kellett kelnie, hogy miután összegyűjtötte a szolgák hadát, élükre állva, katonás rendben kivezényelje őket a munkára. Velük maradt a munkák idején is, hogy senki se töltse a dologidőt henyéléssel. A megfáradt munkás kezéből időnként kivehette a szerszámot, hogy kis ideig helyette dolgozzon, ezzel is mutatva a beosztottnak, hogyan teljesítse a feladatát. Állandó jelenlétével mindig adhatott valamely elfoglaltságot a beosztottainak, így a személyzet minden tagját hasznosítani lehetett, ez esetben pedig se idejük, sem pedig erejük nem maradt egyéb káros haszontalanságokra. A munkanap végén a felügyelőnek kellett haladnia leghátul a szolgák sorában, hogy egy se kószálhasson el közülük a hazamenet során. A felügyelőnek mindig helyben kellett maradnia, tehát városba, vagy piacozni ritkán – csak ha konkrét feladata hívta – mehetett el. A hozzá alárendelteknek szintén nem engedélyezhette a gazdaságból történő eltávozást. Csak akkor engedhetett ki bárkit is a szolgák közül, ha az mindenképpen szükséges volt.²⁴

Annak érdekében, hogy valakinek gondja legyen a felügyelőre is, vagy szükség esetén kisegítse, házastársat adtak melléje.²⁵ A *vilica* egyik legfontosabb feladata az volt, hogy a felügyelőt helyettesítse a gazdasági udvarban, amíg a *vilicus* a többi rabszolgával együtt a földeken dolgozott. A gazdaságban maradt rabszolgákat neki kellett irányítani, beosztani különböző munkákra. A munkát hanyagolni kívánó és ezért hátra maradtakat pedig a többiek után kellett küldenie. A házon belül maradt ámde betegeskedő szolgatársak kezelését is el kellett intéznie. Ugyanakkor a *vilica* is „csupán” beosztottja volt urának, a neki szabott feladatkört nem léphette túl. Ugyanúgy elszámolással tartozott a *vilicus*nak, mint bármelyik más rabszolga a majorságon belül. A gazdasági udvarba behozott terményeket, egyéb javakat

²³ Cato Agr. 5. 3-4, 6-7; Col. 1. 8. 5-8, 13; 11. 1. 21-22, 23; White 1970, 356-357.

²⁴ Col. 1. 8. 10, 12; 11. 1. 4; 11. 1. 13-14, 16-17, 26-27; White 1970, 356-357.

²⁵ Col. 1. 8. 5.

neki kellett ellenőriznie és szelektálnia, majd nagy körültekintéssel mindezeket elraktározni.²⁶

A császárkori mezőgazdasági szakíró, Columella a gazdaságban fellelhető rabszolgákat különböző kritériumok alapján más és más munkákra osztotta be. Ezek közül néhányat be is mutatott műve elején. A pásztormunkához történetesen jó állóképességű, serény szolgákat kellett választani. Mindezek ellenére a jó fizikai erőnlét mellett az ökorhajcsárnak nem inkább az öklével, hanem a fellépésével és hangjával kellett biztatnia a rábízott állatokat. A szőlő körüli teendőkhöz, mint például ásás, metszés, stb., pedig jól megtermett, gyors észjárású embereket igényeltek. A szántást a legmagasabb ember végezte, mivel alkata miatt könnyebben tudott az eke szarvára támaszkodni, ezért nem fáradt el olyan hamar. Az ún. „mindenes” esetében pedig nem annyira az alkat, mint inkább a kitartás számított.²⁷ Varro művének 2. könyvében külön fejezetet szentelt a gazdaság pásztorainak kiválasztására. Különválasztotta egymástól a gazdaságon belül tartózkodó, illetve a legelőre kicsapott állatokkal együtt tartózkodó pásztorokat. A fizikai adottságokon belül kiemelte, hogy a leendő pásztornak – aki a terelő utakat járta – bírnia kellett a hosszú meneteléseket, esetenként a futást, hogy mindig nyomában tudjon maradni a vándorló marha-, és kecskenyájnak. Veszély esetén pedig meg kellett védenie a csordát embertől, állattól egyaránt, vagy esetenként málházta az állatokat. Varro a gazdaság pásztorait egy, a többiekénél idősebb és tapasztaltabb „jószágfelvigyázó” alá rendelte.²⁸ Mindezekon kívül Cato többféle elfoglaltságot, úgymint: hordómosás és kátrányozás, a gazdaság rendbetétele, a gabona átöntése, trágyakihordás és halomba rendezés, vetőmagtisztítás, kötéljavítás vagy újrafonás, rongyokból összeillesztett ruházat és csuklya újrafoltozása, stb. tartott hasznos időtöltésnek rossz idő esetén.²⁹

Columella szerint a majorságban robotoló rabszolgák számára olyan öltözékeket kellett készíttetni, melyek révén kedvezőtlen időjárási viszonyok között is elvégezheték feladataikat. Pl.: hosszú ujjú bőrruha, rongyokból összeállított ruházat, csuklyával ellátott köpeny. Cato pedig két éveként 3 és fél láb (kb. 93 cm) hosszú *tunicát* köpennyel, illetve fapapucsokat bocsátott szolgálai rendelkezésére.³⁰ A rabszolgák étellel illetve itallal való ellátása kapcsán Cato a földeken dolgozó rabszolgák nyári gabonaadagját 4 *modiusban* (kb. 35 l), a télit pedig 4 és fél (kb. 39 l) *modiusban* állapította meg. A *vilicus*, a *vilica*, a

²⁶ Col. 12. 2. 3-6.

²⁷ Col. 1. 9. 1-4.

²⁸ Var. r. r. 2. 10. 2-3.

²⁹ Cato Agr. 2. 3.

³⁰ Cato Agr. 59; Col. 1. 8. 9.

„munkafelvigyázók” és a pásztorok 3 *modius* (kb. 26 l) búzában részesülhettek. A megláncolt rabszolgák átlagos fejadagja 4 font (1280 gr) volt, ugyanakkor a szőlőskert művelésének kezdetétől egészen fügeérésig felemelték 5 fontra (1600 gr). Mindezekon kívül havonta mindenkit megilletett 1 *sextarius* (kb. 5 és fél dl) olaj, és évente 1 *modius* (kb. 8,7 l) só.³¹ Borfogyasztás tekintetében a szüretet követő három hónapban csak lőrét adattak a szolgálknak, a negyedikben pedig összesen 2 és fél *congiust* (kb. 8 és fél liter) kaptak. Az ötödiktől a nyolcadik hónapig pedig naponta 1 *sextariust*, azaz nagyjából 5 és fél dl-t. A kilencediktől a tizenkettedik hónapig havonta 1 *amphora* (kb. 27 l) volt a borjuttatás. Különleges alkalmakon, mint pl.: a *Saturnalia* és a *Compitalia* ünnepen minden szolga fejenként 3 és fél *congius* (majdnem 12 l) borban részesülhetett.³²

³¹ Cato *Agr.* 56; 58; 65; 67; White 1970, 360-361.

³² Cato *Agr.* 57; White 1970, 360-361.

5. Vidéki rabszolgák a tudományos irodalomban

5.1. Jogi keretek

Maróti Egon szerint az 1. és 2. pun háború következményeként legkevesebb 120 ezer hadifoglyot hurcolhattak be a győztes rómaiak a már meghódított területeikre. További becslések szerint Makedonia, Syria és Görögország három és féltizedes római expanziója során pedig legalább 250 ezer rabszolgát irányíthattak Szicília illetve Itália területére. A két utóbbi területre a század végéig csak tovább fokozódott a rabszolgák beáramlása, mindezt elősegíthették a mindinkább elszaporodó kalóztámadások is. Kr. e. 166-ban Róma a vámmentesség kiváltságával ruházta fel a Délos szigetén működő kikötőt, mely a továbbiak folyamán az egyik legnagyobb forgalmú rabszolgapiaccá nőtte ki magát. A császárkori Strabón közlése szerint a délosi rabszolgapiacon egy napon akár tízezer rabszolga adás-vételét is lebonyolíthatták. Az angol szakirodalom szerint a csatákban ejtett hadifoglyok mellett a Földközi-tenger keleti medencéjében garázdálkodó kalózok is éltették a rabszolgapiacokat. Sok szerencsétlen származott a Fekete-tenger partvidékéről, vagy Thraciából, akiket aztán Byzantiumban adtak el, de mellettük jelentős embertömegeket hurcoltak szolgaságba Asia Minor távolabbi vidékeiről. Igen jelentős volt a kilikiai kalózok működése, akik szervezett rajtaütésekkel és adás-vétellel biztosították a rabszolgák nagy számát. Pompeius fellépése Kr. e. 67-ben erősen visszaszorította a Mediterráneum-beli kalózkodást, így a rabszolga utánpótlás egy fontos „közvetítő intézménye” esett ki. Mindezek ellenére azonban az emberrablás nem tűnt el, sőt a polgárháborúk idején újra elharapódzott ez a jelenség.³³

A római jog szerint a rabszolga nem volt személy, hanem egy sajátos jogi kategóriába (*res mancipi*) tartozott. Ez annyit jelentett, hogy tulajdonosa úgy bánhatott vele akár egy értéktárggyal: eladhatta, elajándékozhatta, esetenként el is pusztíthatta. Mindezek ellenére a rabszolgát felelősségre vonták cselekedeteiért, mulasztása pedig büntetést vont maga után, abban az esetben is, ha csak gazdája utasításait követte.³⁴ Érdeemes megjegyezni, hogy az ún. „patriarchális rabszolgaság” idején a rabszolga „a házközösségnek a családgyermekkel úgyszólván azonos helyzetű tagja volt, [...]. A rabszolga feletti hatalmat pedig nem tulajdonjognak (*dominium*), hanem házi hatalomnak (*dominica potestas*) nevezték [...].” Cato korában, azaz az „árutermelő rabszolgaság” kibontakozó időszakában azonban ez a viszony már háttérbe szorult: a vidéki rabszolgák egyre inkább hátrányosabb helyzetbe kerültek és csoporton belüli rétegződésük is megkezdődött. E folyamat következő állomásaként értelmezhető az a mozzanat, mely szerint Varro művének 1. könyvében, a

³³ Maróti 1992, 142; Strab. 14. 5. 2; White 1970, 369.

³⁴ Maróti 1992, 144.

gazdasághoz tartozó felszerelés felsorolásakor a rabszolgákat a „beszélő eszközök” kategóriájába sorolta.³⁵ A Kr. u. 3. században élt Iulius Paulus pedig világos, de ugyanakkor tömör ridegséggel állapította meg a vidéki rabszolgák státuszát: „A terményeket előállító eszköznek minősülnek, akik mezőgazdasági munkát végeznek, [...]”.³⁶

A vidéken illetve a városban tartott rabszolgákat további két nagy csoportba sorolta a római jog. Vidéken, a *villa*-gazdaságokban dolgozó rabszolgák csoportját a *familia rustica* megnevezéssel illette a latin terminológia, míg főként a városi háztartásokban a *familia urbana* elnevezés fedte. A régi Rómában a *familia* terminussal ugyanis a tulajdonjogot fejezték ki. E fogalom foglalta magába a tulajdonoshoz és egyben családfőhöz tartozó szolga vagy szabad jogállású személyeket, ezenkívül az állatokat és értéktárgyakat.³⁷ A rabszolgák adott csoportba sorolása kapcsán a *Digesta* kétféle korabeli eljárást örökített meg: ezek szerint *de jure* a végzett feladat típusa alapján kerülhetett a rabszolga a városi vagy falusi szolgák csoportjába, viszont *de facto* a mindenkori tulajdonos döntött ebben a kérdésben. Ugyanakkor a *Digesta* igyekezett az önkényes meghatározások helyett inkább egy egyetemesebb szabályozást preferálni. E szerint a szolgák felvételének helye, illetve élelmezésük helyszíne határozhatta meg aktuális csoportjuk típusát.³⁸

A *familia urbana* csoportja a legváltozatosabb foglalkozású rabszolgákat tömörítette egybe. Soraik között megtalálhatók voltak a városi lakóház személyzete, különösképpen a személyes szolgálatra rendelt rabszolgák, ezen kívül ide lehetett sorolni az írnoki, titkári, orvosi, közszolgálati, karbantartói, vagy iparos feladatokat végző szolgákat. Ugyanakkor egy-egy vállalkozói társuláson belül megbízhatták a rabszolgákat pénzügyi vagy kereskedelmi jellegű feladatokkal, mindezekon kívül a bordélyházak prostituáltjai is jórészt rabszolga jogállású személyekből álltak.³⁹ A *familia rustica* munkás csoportja állandónak volt tekinthető, ráadásul a Kr. e. 2. századtól még jó másfél évszázadig kellő utánpótláshoz juthattak a birtokosok rabszolga állományai. A belső és külső háborúskodások közötti, illetve utáni hosszabb-rövidebb békeidőkben, pedig a rabszolgák ára is megfizethetőnek tűnt. Habár a *familia rustica* rabszolgáinak helyzete jóval nehezebb volt, mint városi sorstársaiké, a velük való bánásmód javult a császárkorban. Mindezt alátámasztotta az egykori rabszolga felkelések még eleven emléke, illetve a korszak felkapott filozófiai irányzata, a sztoicizmus (mely a humánus gyakorlatát részesítette előnyben) és persze nem utolsósorban az anyagi

³⁵ Var. r. r.1. 17. 1; Molnár–Jakab 2001, 124-126.

³⁶ Földi–Hamza 1996, 208-209; Paul. Sent. 3. 6. 34-37.

³⁷ Maróti 1969, 69.

³⁸ Digesta 50. 16. 166; 32. 99.

³⁹ Maróti 1969, 70.

megfontolás, hisz a rabszolgák mégiscsak a gazdaság „értékes szerszámainak” számítottak. Augustus *principátusától* kezdődően a római expanzió a Mediterráneum térségéből áttevődött az északi *Barbaricumba*. Habár az egymást követő győztes hadjáratok során még tömegével szerezhettek rabszolgát a birodalom, mezőgazdaságilag ők már kevésbé voltak képzettek, mint Keletről származó sorstársaik. A birodalomba áramló rabszolgák számában, de főleg árában számottevő változások majd csak a Kr. u. 1-2. században váltak jelentőssé.⁴⁰

Habár a rabszolgák gyakorta nehéz körülmények között tengették munkáséletüket, gazdáik igyekeztek több esetben is érdekeltté tenni őket a termelésben. A rabszolgáknak lehetőségük volt ugyanis némi vagyon felhalmozására, mellyel a szabadságukat is megválthatták. Ebben lehetett jelentősége a *peculium*nak, vagy bizonyos esetekben az alacsony darabbérnek. A *peculium* a *Digesta* megállapítása szerint a rabszolga természetbeni juttatásain kívüli (pénz)vagyona volt. Ezzel a pénzüsszeggel tulajdonosa beleegyezésével illetve annak vagyonától elválasztva rendelkezett. Mindezek ellenére a gazda kedve szerint megfoszthatta, esetenként pedig növelhette vagy csökkenthette rabszolgája *peculiumát*. Ha a rabszolga kárt okozott, akkor az okozott kárnak megfelelő büntetés díja levonásra kerülhetett a *peculiumból*. Ugyanakkor ez a pénzüsszeg segítségére lehetett a rabszolgának saját vállalkozása beindításában, aminek hasznából gazdája is részesült. Ez a vagyon lehetővé tette a rabszolgának, hogy maga is tartson rabszolgákat (*servi vicarius*), illetve szerződést kössön másokkal, vagy éppenséggel saját gazdájával.⁴¹ Varro maga is szorgalmazta, hogy a mindenkori birtokos ne fukarkodjon időnként kisebb pénzüsszegeket kiutalni a *vilicus*nak, mert ezáltal könnyebben megnyerhette magának azt a szolgát, akire igencsak fontos feladatokat kívánt bízni a gazdaságban. Nem árt azonban megjegyezni, hogy ez a szabadabb mozgástér, illetve viszonylagos anyagi függetlenség csak keveseknek (inkább a városban élő, vagy fontosabb pozíciót betöltő rabszolgáknak) adatott meg. A rabszolgák nagyobbik része nehéz körülmények között földeken, vagy bányákban volt kénytelen robotolni.⁴²

A *peculium* mellett a tulajdonosok igyekeztek alkalmanként jutalmakkal fenntartani a rabszolgák munkamorálját. Végző soron azonban az olykor nem is elérhetetlen felszabadítás (*manumissio*) reménye adhatott erőt a mindennapokhoz. A köztársaság korának alkonyán már akkora méreteket öltött a rabszolgák felszabadítása, hogy Augustus két törvényben is megszorításokat vezetett be. A Kr. e. 2-ben kiadott *lex Fufia Caninia* a tulajdonos halálakor felszabadítható rabszolgák számát szorította keretek közé, míg a Kr. u. 4-ből származó *lex*

⁴⁰ Havas 2007, 262; Szabó 2007, 776-777.

⁴¹ *Digesta* 15. 1. 5. 3-4; Molnár-Jakab 2001, 124-126.

⁴² Földi-Hamza 1996, 208-209; Var. r. r. 1. 17. 5.

Aelia Sentia a felszabadítható rabszolgák korhatárát adta meg. Megjegyzendő azonban, hogy a városi rabszolgáknak nagyobb esélyük lehetett a felszabadulásra, mint a vidékieknek.⁴³

5.2. Munkáslétszám

Hogy hányan dolgozhattak egy-egy *villa*-gazdaságban, arra csak következtetni lehet. Habár a római agrárszakírók megadták műveik egyes fejezeteiben, hogy egy-egy feladat hány munkáskezet igényelt, nyilvánvalóan ezek a közlések nem tekinthetők egyetemesnek. Az írott forrásokat ezért ki kell egészíteni a régészet eredményeivel, illetve a szakirodalom közléseivel, bár még ez esetben is csak becslésekkel lehet dolgozni a rabszolgák létszámát illetően. Cato úgy gondolta, hogy a 100 *iugerum*ot (kb. 25 hektár) meghaladó szőlőültetvény megmunkálásához 16 embert (a *vilicus*, a *vilica*, 10 munkás, 1 ökörhajcsár, 1 számárhajtó, 1 füzest vigyázó őr, 1 kanász), emellett 1 pár ökröt, 1 pár kocsi vonó szamarat, és 1 a zúzómalmot vonó szamarat kellett alkalmazni. Egy 240 *iugerum* (kb. 60 hektár) területű olajfaültetvény megműveléséhez pedig 13 ember (a *vilicus*, *vilica*, 5 munkás, 3 ökörhajcsár, 1 számárhajtó, 1 kanász, 1 juhász), továbbá 3 pár ökör, 3 szállítónyereggel ellátott trágyavívó szamar, 1 az olajzúzómalmot vonó szamar és 100 juh szükségeltetett.⁴⁴ Varro műve 1. könyvében megkérdőjelezte Cato számadatait, azonban annak a kérdésnek a megválaszolására, miszerint hány munkást igényel egy gazdaság, ő is inkább általánosságokat próbált megfogalmazni. Egy elődjére hivatkozva azt állította, hogy 1 *iugerum* (kb. 2520m²) földterületet 1 munkás 4 nap alatt tudott megművelni. További számadatok megadása helyett inkább azt ajánlotta, hogy a mindenkori gazda tekintszen szét szomszédjai között és vizsgálja meg, hogy ők mekkora birtokot művelnek meg, ezeken hány ember dolgozik, majd ezeket az adatokat viszonyítsa hozzá saját gazdaságához. Ennek alapján döntse el, hogy növelje avagy csökkentse-e földműves szolgálai számát.⁴⁵ A gabonanövények tekintetében a császárkori szerző, Columella fejtegetése szerint a 200 *iugerum*ot (kb. 50 hektár) kitevő, fa nélküli termőterület műveléséhez elegendő volt 2 ökrfogat, 2 ökörhajcsár és 6 segítő. Fás terület esetén ezt a mennyiséget kiegészítette még további három segítő. A szőlőművelés tekintetében pedig úgy vélekedett, hogy 7 *iugerum*nyi (kb. 2 hektár) szőlőterület megmunkálására elég volt egy vincellért alkalmazni.⁴⁶ A császárkori mezőgazdasági szakíró szerint ugyanakkor a gazdasági munkák elvégzésére maximum tíz főből álló csapatokat (*decuria*) kellett megszervezni. Az így összejött tíz fős „brigádokat” könnyebben lehetett

⁴³ Szabó 2007, 777, 778.

⁴⁴ Cato Agr. 10. 1; 11. 1.

⁴⁵ Var. r. r. 1. 18. 6-7.

⁴⁶ Col. 2. 12. 7; 3. 3. 8.

ellenőrizni, másrészt – az antik szakíró szerint – a kis csapatoknak jobb lehetett a munkamorálja, mint a nagyobbaknak, ahol alkalom nyílhatott a munkavégzés kisebb vagy nagyobb mértékű hanyagolására.⁴⁷

A szakirodalom szerint, ha Cato a Kr. e. 2. században összességében 29 rabszolgát dolgoztatott szőlő-, és olajfaligetében, akkor ez a mennyiség a Kr. e. 1. századra már meghaladhatta az egy „tucatot”, ami pedig a későbbiek folyamán elérhette a százat vagy a több százat is.⁴⁸ Példának okáért a Vezúv előterében több *villát* is feltártak, melyek a Kr. u. 79-es kitörés során dőltek romba. Ezek közül az ún. Boscoreale-i *villa*-gazdasághoz nagyjából 100 hold kiterjedésű birtok tartozott. Ebben a gazdaságban főként bortermelést végeztek. A feltételezések szerint a gazdaság személyzetének egy része négy, egyenként 8m² nagyságú hálófülkében volt elszállásolva. (A továbbiak folyamán a folyosó egy szakaszának elrekesztésével egy ötödik hálóhelyet is kialakítottak.) E *villa*-gazdaság megközelítőleg 14 rabszolgát foglalhatott magába, míg a Sarno folyócska völgyében egykor működő gazdaság pedig nagyjából 30 rabszolga lakó-, és munkahelye lehetett. Dél-Etruriában, nem messze a Tirrén-tenger partjától állt a 20. század 2. felében feltárt ún. Settefinestre-i *villa* (Kr. e. 1. és Kr. u. 1. század) mely a maga nagyjából 500 *iugerum* (kb. 125 h) nagyságú termőterületével akár 100 rabszolgát is foglalkoztathatott.⁴⁹ A szakirodalom ugyanakkor megállapítja, hogy nem feltétlenül a rabszolgák mennyisége volt lényeges a birtokosok számára, hanem hogy miként hasznosították munkaerejüket a gazdaságokon belül, illetőleg hogyan osztották be őket egyes specializált feladat ellátására⁵⁰

⁴⁷ Col. 1. 9. 5-8.

⁴⁸ Havas 2007, 262.

⁴⁹ Havas 2007, 264; Marzano 2007, 129; Szergejenko 1960, 359, 361.

⁵⁰ Havas 2007, 262.

5.3. A *vilicus*

Az antik római földbirtokos gyakran tartózkodott birtokától távol. A senatusi és lovagrendű birtokosokat ugyanis tartósan Rómához kötötte katonai illetve politikai szereplésük. Mindezek mellett a korabeli tulajdonosok birtokai szétszórtnan helyezkedtek el. A hatékony munkaszervezés, végső soron pedig a gazdaság produktivitásának biztosítása érdekében a tulajdonosok kijelöltek egy intézőt/birtokfelügyelőt (*vilicus*) gazdaságaik élére. Maróti szerint a *vilicus* megjelenésével szoros összefüggésben állhatott a piacorientált *villa*-gazdaságok elterjedése is.⁵¹

A Cato és Columella leírásaiban található *vilicus* alakja egy olyan ideál, amely nem feltétlenül létezhetett a valóságban. Cato a *vilicusszal* kapcsolatban jórészt tilalmakat fogalmazott meg, ugyanis művében a *vilicus* személye leginkább a szabad és nem szabad kategóriája között merült ki. Mindazonáltal Cato jellemzéséből hiba lenne arra következtetni, hogy a *vilicusok* csak negatív tulajdonságokkal rendelkeztek volna. Emellett pedig az sem bizonyítható, hogy századokon keresztül egy intézőnek megtett rabszolga irányította volna a *villa*-gazdaságokat. A *vilicus* kiemelt helyzetét főként mezőgazdasági tudása szavatolta. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy a római földbirtokosok miért nem itáliai, szabad jogállású embereket alkalmaztak. Maróti véleménye szerint azért, mert a helyi itáliai földművesek nem rendelkeztek a hatékony, piacképes termékek előállításához szükséges mezőgazdasági tapasztalatokkal. Ilyen személyeket külföldről, a rabszolgapiac közvetítésével lehetett beszerezni: kezdetben a szicíliai görög és karthágói ültetvényekről, majd a Földközi-tenger medencéjében lefolytatott római hódítások során Kis-Ázsiából, Szíriából és Észak-Afrika part menti sávjáról. E területek közös jellemzője volt egyrészt mezőgazdasági fejlettségük, másrészt itt találkoztak a hódító rómaiak az intenzív gazdálkodás formájával, amit a későbbiek folyamán igyekeztek minél hatékonyabban beilleszteni saját, itáliai gazdasági rendszerükbe.⁵² Mindezekből kifolyólag a fejlett mezőgazdasági eljárásokban jártas rabszolgák drágák voltak. Ennek ellenére tulajdonosaik – a visszatérülő haszon reményében – hajlandóak voltak pénzt áldozni gazdaságaik leendő vezetőjére. Mindezek ellenére a *vilicus* különleges státusza és nagyobb mozgástere miatt visszaélhetett a helyzetével, és a gazda számára kedvezőtlen hatással lehetett a többi rabszolgára. Maróti itt tanulmányában felidézte az egykori rabszolgavezér és egyben *ex-vilicus* Athénión esetét. Mindenesetre a *vilicusok* többsége saját létbiztonsága és előrehaladása folytán igyekezett jól végezni feladatait. Annál

⁵¹ Maróti 2007, 160.

⁵² Flach 1990, 89-96, 98-100, 171-172; Maróti 2007, 166.

is inkább mivel hosszantartó és eredményes szolgálatuk után leginkább ők számíthattak a birtok rabszolgái közül a felszabadításra.⁵³

Cato művének tanulmányozásakor főleg a felügyelő kötelességeinek nyomatékos felsorolását és összegzését olvashatjuk. Varrónak azonban már számítottak a mindenkori felügyelő életkora és adottságai is. Maróti szerint a két eltérő megítélést azzal lehet magyarázni, hogy Varrónak már csökkenő rabszolga beáramlással kellett szembesülnie, mindazonáltal az ő idejében a gazdaságok már differenciáltabb termelést végeztek, mint Cato korában. Közös gondolkodtak viszont abban, hogy a *vilicust* a hellenisztikus Keletről, standardtudással kellett beszerezni. Columellánál azonban elődeihez képest sokkal részletesebb leírását találjuk a *vilicus*nak. Számos kritériumot állított fel a rabszolga fizikai és szellemi tulajdonságait illetően, hangsúlyozva kiképzését is. Maróti szerint a császárkor gazdálkodójának egyik legnagyobb problémája a minőségi rabszolgák csökkenő száma lehetett: az északabbi területekről jövő rabszolgák ugyanis már nem rendelkeztek a szükséges mezőgazdasági tudással, ezért lehetséges megoldásként a háznál született rabszolga kiképzése kínálkozott.⁵⁴

5.4. Jósok és rabszolgák

Mind Cato, mind pedig Columella *vilicus*nak adott tiltásaikban hangsúlyozták, hogy a vidéken erre-arra kóborló vajákosokat és egyéb „szemfényvesztőket” mindenképpen távol kellett tartani a gazdaságtól.⁵⁵ Maróti Egon véleménye szerint a zavarkeltés, vagy a készletek szükségtelen pazarlásán túl egy mélyebb oka is lehetett ennek a szigorú és jól kihangsúlyozott utasításnak. Maróti feltételezte, hogy ez a különleges utasítás történelmi háttérrel is rendelkezett. Egyrészt a kereskedelem, illetve a hadifogolyszerzés olyan tömegekben szállította Itáliába és Szicíliába a rabszolgákat, hogy tulajdonosaik – mint könnyen pótolható eszközök –, megengedhetőnek tartották a velük szemben alkalmazott kegyetlen bánásmódot. Mindemellett az akkori rabszolgák soraiba főként egykor szabad polgárok, vagy a hellenizált Keletről származó személyek kerültek, akik a brutalitás növekedésével párhuzamosan egyre elszántabbak lettek. Itt érdemes megemlíteni a két, komoly megmozdulásokat eredményező szicíliai rabszolgafelkelésről.⁵⁶ Az 1. szicíliai rabszolgafelkelés Kr. e. 138/137-132 között zajlott le. A felkelők soraiba kezdetben jórészt az állatok gondozásával megbízott, fiatal, fegyverforgatásra alkalmas férfiak, pl.: pásztorok álltak be. Ezeket a rabszolgákat eredetileg is

⁵³ Maróti 2007, 165, 167.

⁵⁴ Maróti 2007, 168-169.

⁵⁵ Cato *Agr.* 5.4; Col. 1. 8. 6.

⁵⁶ Maróti 1981, 181-184; Alföldy 2000, 64, 65, 73.

felfegyverezték illetve kiképezték őket a vadállattal vagy rablóval történő küzdelemre, így számottevő katonai erőt képviseltek. A szicíliai Diodóros (Kr. e. 1. század) szerint a felkelés végül 200 ezer rabszolgát mozgatott meg. A szicíliai birtokokon tengődő rabszolgák legnagyobb részét szírek voltak, de voltak mellettük kilikiaiak is: nyelvileg tehát megértették egymást, gondolkodásmódjuk is azonos volt, mindezért nemcsak közös sorsuk, hanem szellemük is egységbe kovácsolta őket. A rabszolgák vezére Eunus lett, akit társai királlyá választottak nem is feltétlenül katonai, hanem inkább jóstehetsége miatt. A 2. felkelés Kr. e. 104 és 101 között történt. A felkelésnek két központja is volt. A sziget keleti oldalán egy Salvius nevű szír rabszolga lépett fel. Salviust utóbb szintén királlyá emelték rabszolgatársai és elődjéhez hasonlóan szintén rendelkezett jóstehetséggel. A nyugati oldal rabszolgavezére pedig a kilikiai Athénión volt, aki korábban egy helyi birtok *vilicus*aként tevékenykedett, mindemellett pedig csillagjós hírében állt. Maróti megállapítása szerint a rabszolgavezérek egyik fontos sajátossága volt, hogy jós-szerepüknél fogva, mint az istenek pártfogoltjaként jelentek meg a többi rabszolga előtt. Fellépésük és különleges státuszuk révén elnyerték a rabszolgák bizalmát, ráadásul szakrális fellépésükkel képesek voltak fanatizálni a tömegeket.⁵⁷ Az idősebb Cato, aki Kr. e. 234-től Kr. e. 149-ig élt, halála után bő tíz évvel robbant ki az első felkelés. Habár mindezt már nem érte meg, de az ezeket megelőző kisebb lázongások tapasztalata (az őt követő mezőgazdasági szakírókról nem is szólva) mindenképpen nyomott kellett, hogy hagyjanak nemcsak az ő, hanem követői munkásságában is. Ez pedig – Maróti feltételezése szerint – megmagyarázná, miért viseltettek az antik szakírók különös ellenszenvvel a nem hivatalos intézményben működő jósokkal szemben.⁵⁸

5.5. A dologház

A római expanzió (Kr. e. 2–1. század) során rabszolgák tömege áramlott Itáliába. A rabszolgatartók kénytelenek voltak megtapasztalni, hogy rabszolgáik megszöktek tőlük vagy mindenre elszánt módon ellenük fordultak. Ennek következménye a rabszolgák mozgáslehetőségének lecsökkentése lett: feladataikat megbéklyózva kellett elvégezniük. Ezt az eljárást a latin *servi compediti* vagy *vinci* terminusok fejezték ki. A nagy vidéki birtokokon ezért megszokottá vált a megbízhatatlan vagy szökésre hajlamos rabszolgákat nem csupán a szőlőművelés idejére, hanem éjszakára is láncon tartani az ún. dologházban (*ergastulum*). Ez a jelenség főként Cato illetve Varro idejében lehetett jelentős, azonban mégsem használták írásaikban az *ergastulum* kifejezést. A megláncolt rabszolgák esetében az idősebb Cato azt

⁵⁷ Maróti 1992, 152-154, 170-172.

⁵⁸ Maróti 1981, 181-184.

ajánlotta, hogy különleges juttatásként a birtokos adasson bort a megláncolt rabszolgáknak. Mindezt pedig azért tanácsolta, hogy a rabszolgák számára ideig-óráig elviselhetőnek tűnjön reménytelen életük, illetve nagyobb erőbedobásra sarkallja őket a munkavégzés során. Maga az „*ergastulum*” terminus kezdetben inkább Cicero írásaiban fordult elő.

A császárkorban élt Columella azonban már annál részletesebben értekezett a dologházról, mint a gazdaság egy fontos tartozékáról, illetve a gazda és felügyelője *ergastulum*hoz kötődő feladatairól. Művében az *ergastulum* földalatti, ugyanakkor jól szellőző helyiséggént jelent meg. E helyiségbe egy sor, a szolgák számára el nem érhető magasságban elhelyezett, szűk ablaknyílásokon jutott be a fény. A gazdának a felügyelő mellett személyesen is utána kellett néznie a dolog/fogházban megláncolt vagy megkötözött rabszolgáknak. Ilyenkor ellenőrizte, hogy senkit sem vetettek rabságba, vagy engedtek szabadon az ő felhatalmazása nélkül. Fontos szempont volt még a dologházak ún. biztonsági fokozata, illetve megbízhatósága, amiről szintén személyesen kellett tudakozódnia. Különösen ügyelnie kellett arra, hogy az itt levő szolgák számára is biztosítva legyen étel-ital, illetve ruhaszükségletük. Mindez pedig azért volt fontos, mivel ha többszörösen is elnyomták a rabszolgákat, nagyobb eséllyel és rohammal próbálkozhattak kitörni rabságukból, ahogy lehetőségük adódott rá. A dologházba vetett, megkötözött rabszolgákat naponta elő kellett vezetnie a felügyelőnek, ezenkívül ügyelni kellett arra is, hogy jól megvannak-e kötözve a lábaikon. Mindemellett a felügyelőnek meg kellett bizonyosodnia, hogy a gazda engedélye nélkül nem oldoztak el senkit. Fontos volt tudni azt is, kellően erősek-e ahhoz ezek a „fogház-létesítmények”, hogy magukban tartsák foglyaikat. Habár Ifjabb Plinius egyik levelében arról a nemes gesztusáról tudósított, mely szerint nem szokott megbéklyózott rabszolgákat dolgoztatni, ugyanakkor egyes régészeti feltételezések szerint Campaniában a *villák* esetében a dologház standard létesítményként tartozhatott a *villa* épületéhez. Példának okáért a Pompeji közelében, Gragnano mellett kiásott *villa rustica* dologházának padlózatában egy olyan fogva tartásra alkalmas részt tártak fel, ahol 7-14 rabszolgát is megláncolhattak. A szakirodalom szerint a gyakorlatban a legtöbb *ergastulum* inkább sötét tömlőcre hasonlított és bár az *ergastulum*ban való tartózkodás körülményei sem ismertek ténylegesen, azonban minden bizonnyal nagyon rosszak lehettek.⁵⁹

A dologházba vetés tulajdonképpen a kárt okozó rabszolga (pl.: tolvajlás) megbüntetésére szolgált. Mindezek mellett a renitensnek, lustának vagy „lázongónak” tartott

⁵⁹ Bellen 1971, 5-179; Cato *Agr.* 57; Cic. *Clu.* 21, *Sest.* 134; Col. 1. 6. 3; 1. 8. 16-17; 11. 1. 21-22, 23; Eck 1998, 64; Étienne 1974, 249-266; Flach 1990, 170-171, 200-201, 240-241; Plin. *Ep.* 3. 19. 7; Weeber, 2000, 13; Wilhelm 1989, 321-329.

rabszolgák is kénytelenek voltak két munkavégzés közötti idejüket a dologházban tölteni, ráadásul a büntetésből megbéklyózott rabszolgák külön jogi kategóriát képeztek ugyanis szabadon engedésük nem a római polgárjog alapján történt.

A „vasra verés” (*genus ferratile*) a rabszolgák között az egyik legrosszabb büntetésnek számított: még a malomban végzett keserves robotolásnál is szörnyűbb volt. A fogházzal való büntetést a birtokos több esetben is fenntartotta magának, vagy átruházta intézőjére, aki önhatalmúlag viszont nem változtathatott a büntetés kiszabásának módján. A dologházat az intéző vagy ennek felügyelője szigorúan ellenőrizte. Aki letöltötte a kiszabott büntetését, az visszatérhetett a rabszolgák szállására. Mindezek ellenére bizonyára akadhatott olyan birtokos is, aki rabszolgáinak egy részét tartósan fogva tartotta a dologházban.

Az antik irodalom számos helyén ugyanakkor az *ergastulum* kifejezés alatt egy csapat megkötözött rabszolgát értettek, akiket kizárólag a mezőgazdaságban, azon belül is a szőlőművelésben alkalmaztak. Apuleius (Kr. u. 125-180) például *ergastulum* alatt 15 megbéklyózott rabszolga csoportját értette. Az *ergastulum* kifejezés tehát nem feltétlenül egy helyiséget jelölt, ahol a megbéklyózott rabszolgák munkájukat végezték.

Suetonius (Kr. u. 1–2. század) tudósítása szerint a polgárháború zűrzavaros időszakában a szökött rabszolgák mellett szabadokat is fogságba vetettek a birtokosok dologházaiban. Augustus (uralk.: Kr. e. 27-Kr. u. 14) és Tiberius (uralk.: Kr. u. 14-37) igyekeztek az önkényes bebörtönzések ellen fellépni. A *Historia Augusta* közlése szerint pedig Hadrianus császár (uralk.: Kr. u. 117-138) állítólag meg is szüntette a rabszolgafoogházakat. Ez azonban kevésbé valószínű. Feltételezhető azonban, hogy a Kr. u. 1. századtól ritkábbá vált ez a gyakorlat. Ugyanakkor nem jelenthető ki teljes bizonyossággal, hogy a jelenség ténylegesen eltűnt volna.⁶⁰

⁶⁰ Apul. *Apol.* 47; Carrington 1931, 110-130; CIL 10. 8173; Eck 1998, 64-65; HA Hadr. 18; Gaius *Inst.* 1. 13-15; Iuv. 14. 24; Ov. *Pont.* 1. 6. 31; Pl. *Mos.* 1. 19; Plin. *Nat.* 18. 36; Sen. *Ben.* 7. 10. 5; Suet. *Aug.* 32. 1, *Tib.* 8; Weeber 2000, 13-14.

6. Összefoglalás

A *villa*-gazdaság, mint profitorientált, árutermelő mezőgazdasági üzem a Kr. e. 2. századtól kezdte itáliai felfutását, kiteljesedése – ha a forrásokban megfigyelhető fejlődési vonulatot vesszük alapul – a Kr. u. 1. században következett be. Munkaállományában határozott szerephez jutottak a rabszolgák, de maguk az írók közlései alapján ez az üzemforma szabad jogállású szezonmunkásokat (*mercennarii*, *politores*) és ókori vállalkozók által kiközvetített bér munkásokat, vagy bérlőket (*coloni*, *obaerarii*) is alkalmazott.⁶¹

Maróti az antik szakírók *vilicusszal* kapcsolatos közlésein keresztül következtetett a *villa*-szisztéma lehetséges problémáira. Cato esetében a gazda *vilicus* feletti felsőbbbsége szellemi téren is megkérdőjelezhetetlen volt. Más szavakkal: a *vilicus* érthetett a mezőgazdasághoz, vagy a munka megszervezéséhez, de végső soron a gazdaság valódi (szak)tekintélye a gazda maradt. Varrónál viszont a gazda és *vilicusa* közötti viszonyt rendező passzusok arról tájékoztatnak, hogy a gazdának Varro korában dicséretben kellett részesítenie rabszolgáit, emellett fontossá vált, hogy elnyerje bizalmukat. Columellánál pedig a gazda már-már kollegiális viszonyt igyekezett kialakítani saját rabszolgáival. Cato művében, a *vilicus* sokrétű teendőinek gazda általi koordinálását illetően két eljárást találunk: egyrészt a látogatáskor történő számonkérést, illetve az írásban adott utasítások követését. Catónál tehát a *vilicus*nak legalább már olvasni kellett tudnia. Varro az írást és olvasást egyaránt megkövetelte felügyelőjétől. Columella viszont mindezt nem tartotta szükségesnek. Az ő szokatlan eljárásának hátterében minden bizonnyal azok a kellemetlen tapasztalatok álltak, melyek során az írni-olvasni tudó rabszolgák meghamisították a terményadatok összeírását, hogy így leplezzék saját vagy rabszolga társaik tolvajlását.⁶²

Mint a fentiekben már volt róla szó: Cato nem kereste saját *vilicusa* kegyét. Ez világosan kitetszik a *Párhuzamos életrajzok* Idősebb Catóról szóló életrajzában is. Plutarkhosz, aki a Kr. u. 1–2. század folyamán élt és alkotott, kritikusan jellemezte Cato rabszolgákkal való bánásmódját. Különösen nehezményezte, hogy Cato tárgyakként bánt rabszolgáival, és ha ez a „haszontárgy” netán megsérült, vagy elöregedett, akkor igyekezett minél előbb és némi haszon reményében túladni rajta.⁶³ Varro tanácsai közt azonban már megjelentek a jutalmazás, házastársadás és családalapítás, mert ezek révén a szolgák úgymond: „jobban ragaszkodtak a birtokhoz”. Columellánál a gyermeknemzés igen fontos

⁶¹ Havas 2001, 461-463; Maróti 2007, 224, 226; White 1970, 347-349.

⁶² Maróti 2007, 170-173.

⁶³ Plutark. Cato Maior, 5.

szerepet játszott: a háznál született rabszolgák (*vernae*) révén kívánta biztosítani saját rabszolgaállományának utánpótlását.⁶⁴

Maróti mindezekből a közlésekből a következőket vonta le: Cato és Varro között jelentőset haladt előre a mezőgazdaság. Az egyre újabb és mindenképp sikeres agrotechnikai eljárásokkal már nem lehettek tisztában az itáliai birtokosok. Ebből következett, hogy az ebben jártas rabszolgák mindinkább felértékelődtek, munkamoráljukat mindenképp biztosítani kellett. Columella bizalmatlansága az író-olvasó rabszolgával szemben ugyanakkor a hatékony gazdaság megvalósításának nehézségeire utalt. Varro és főleg Columella kedvezményei (a jutalmazásokat és a rabszolgák házasságát illetően) pedig a csökkenő keleti rabszolgák okozta kényszermegoldást reprezentálta. Maróti szerint mindezek a közlések és a belőlük levonható következtetések elvezettek a rabszolga munkaerőt alkalmazó mezőgazdasági rendszer szükségszerű erjedéséhez és ezen belül a *villa*-gazdaságok lehanyatlásához.⁶⁵

Más megközelítésben Maróti Egon felfogása – véleményem szerint – csak részben igazolható. A rabszolgák csökkenő behozatala Keletről valóban válságot okozott Itália mezőgazdaságában. Ez azonban önmagában nem jelenthette a *villa*-gazdaság rendszerének szükségszerű háttérbe szorulását, legalábbis Itália határain kívül. A gyorsan romanizálódó nyugati provinciákban ugyanis sikeresen meghonosodott, a *villa rustica*, mely alkalmazkodva a helyi körülményekhez, idővel felvette a versenyt a római termékekkel. Jó példa erre Gallia, melynek olaja és bora már a Kr. u. 1. század végén komoly konkurens volt az itáliaiaknak, a következő században pedig utóbbiak rovására elsőbbségbe is került. Az itáliai mezőgazdaság válságához ezért a provinciák piacképesebb termékei is hozzájárulhattak.⁶⁶ Ugyanakkor véleményem szerint elhamarkodott kijelentés lenne azt állítani, hogy ez az üzemszervezeti forma nem élte volna túl Itáliában a válságot.

A *principatus* idején a rómaiak leginkább a szomszédos népekkel, pl.: az etiópokkal vagy germánokkal tartottak fenn rabszolga-kereskedelmet. Ez az adásvétel azonban nem elégíthette ki a birodalom rabszolga igényét. Ebben az időben a legtöbb rabszolga már a birodalmon belül született. Az újonnan meghódított területek lakosságát ugyanis már nem hurcolták el rabszolgának. Meghatározóvá váltak tehát a *vernaek*, azaz egyes háztartásokban, vagy gazdaságokban rabszolgaházaspároktól született utódok, ugyanakkor még az ő számuk sem pótolhatta a szükséges rabszolgamennyiséget. A háznál született rabszolgák csoportját

⁶⁴ Maróti 2007 174-175.

⁶⁵ Maróti 2007, 170-175.

⁶⁶ Szabó 2007, 756.

már csak a ritkássá váló hadjáratok hadifoglyai, a kitett és rabszolgaként felnevelt (*alumnus*) vagy rabszolgának eladott gyermekek, esetleg felnőtt személyek egészítették ki. A császárkor első századaiban tovább fokozódott a rabszolgahiány és a birtokosok alternatív megoldásként birtokaik felparcellázását részesítették előnyben, melyeken kezdetben szabad jogállású kisparasztnok telepedtek meg bérlet formájában. Ez gyakorlat pedig már a *colonus*-rendszer mindinkább
térnyerését
jelentette.⁶⁷

⁶⁷ Alföldy 2000, 136; Szabó 2007, 758.

7. FÜGGELÉK

Kiegészítés A jogi keretek c. alfejezethez

Vázlatos összefoglalás a Kr. e. 3–2. században ejtett hadifoglyokról⁶⁸

- Kr. e. 209, Tarentum: 30 ezer
- Kr. e. 204, Africa: 8000
- Kr. e. 177, Istria: 5632
- Kr. e. 174, Sardinia: 40 ezer, további 80 ezret részben megölték részben eladtak
- Kr. e. 167, Epirusz: 150 ezer
- Kr. e. 146, Karthagó: 50 ezer

Kiegészítés az Úr és szolga a villa-gazdaságban c. fejezethez

A vilicus

Városban dolgoztatott rabszolgát semmiképpen sem volt ajánlatos egy vidéki gazdaság irányításával megbízni. Ugyanis: „az efféle szolga rest és aluszékony, hozzászokott a tétlenséghez, a sétatérhez, a cirkuszhoz, a színházhoz, a kockázáshoz, a kocsmázáshoz, a bordélyházakhoz, és állandóan efféle haszontalanságokon ábrándozik”. Tehát nem rendelkezett a szükséges „képzettséggel” ahhoz, hogy egy gazdaság eredményes termeléséért feleljen. Ha a fenti kritériumoknak megfelelő személy mégsem volt fellelhető a vidéki szolgák között, akkor olyan rabszolgát kellett följük emelni, aki, ha nem is vidéken, de szinte egész életét kemény munkában töltötte el. Legjobb esetben a *vilicus* szorgalmas, gazdája irányában odaadó ember volt, akit bátran lehetett arra utasítani, hogy élete hátralevő részéig folyamatosan képezze, fejlessze önmagát.⁶⁹

Ügyelnie kellett arra is, nehogy sok feladat gyűljön fel egyszerre. Továbbá ellenőrizte azt is, hogy a lábasjóságok egészségesek, illetve rendszeren takarmányozták és almozták őket. Végül pedig mindig tisztában kellett lennie azzal, hogy adott évszaknak megfelelően milyen munkákat kell ellátni a gazdaság körül.⁷⁰

Mielőtt nyugovóra tértek volna, a sebesült vagy megbetegedett szolgákat a majorság „gyengélkedőjében” helyezte el, ezenkívül biztosította ellátásukat is. Szintén a felügyelő felelt azért, hogy mindenki megkapja az őt megillető étel és italadagját az „éléskamra felügyelőjétől”. Ajánlatos volt, hogyha maga is előttük fogyasztott. Ünnepnapok esetén a jól teljesítő szolgákat kitüntethette, például azzal, hogy meghívott néhányat az étkező asztalához.

⁶⁸ App. *Libyké* 130; Liv. 27. 16. 7; 29. 29. 3; 41. 11. 8; 41. 28. 8; 45. 34. 5.

⁶⁹ Col. 1. 8. 2; 11. 1. 7.

⁷⁰ Col. 11. 1. 29-30.

Ilyen vagy ehhez hasonló különlegesebb alkalmakkor a személyzet nagyobb részét is megvendégelhette. A rosszabbul dolgozókkal szemben pedig alkalmazhatott némi elnézést.⁷¹

A vilica

Ahogy a *vilicus*nak, úgy a *vilicának* is mobilisnak kellett lennie, csak a földek helyett a gazdasági udvar létesítményeit járta körbe. Ez esetben például fonásnál, szövésnél csak annyit időzhetett, mint amennyi épp elégnek bizonyult a feladat elvégzésének megmutatására. Ellenőriznie kellett a személyzet ételeit készítő szolgák munkáját. Mindezekon kívül ügyelt a termények, ételek-italok kiadásánál a konyhában, vagy az élelmiszerraktárban. Emellett maga is tartósíthatott és raktározhatott különböző gyümölcsöket. A gazdaságban található „gyengélkedő” rendben tartásáért szintén ő felelt. A *vilicának* kötelessége volt az állatok istállóit is felkeresnie, pl.: az ököristálló. Ügyelnie kellett a jászlak tisztítására, emellett szintén képviseltette magát a gazdaság állatainak etetésénél, vagy a juhok gyapjának nyírásakor. Nyírás után a lenyírt gyapjú mennyiségét az állatok számával vetette össze. Csapadékos vagy hűvös időjárás idején, amikor az emberek inkább a falak mögé szorultak vissza, fonással kellett foglalkoznia. Ha ugyanis többen foglalkoztak gyapjufeldolgozással a gazdaságban, a gazda mentesülhetett a szolgaszemélyzet ruhaköltségeitől. A *vilica* folyamatosan biztatgatta szolgatársait, hogy minél serényebbek legyenek, például abban, hogy a vasszerszerelést folyamatosan tisztogassák a rozsdásodás ellen.⁷² Végeredményben pedig a *vilica* szakrális teendőket is elláthatott, pl.: minden hónap *Kalendaeján*, *Nonaeján* és *Idusán*, továbbá ünnepnapokon koszorúval díszíthette a tűzhelyet, ezenkívül ezeken az alkalmakon imádkozhatott is a házi istenekhez.⁷³

Mindemellett a *vilicának* kellett a legjobban tudnia, hogy mi hol található a gazdaságban. Miután mindent gondosan eltett a maga helyére, a későbbiek folyamán gyakorta utánuk is nézett. Leginkább azért, hogy az elrakott eszközökben, öltözetekben ne essen kár, illetve a gabona, vagy más ételféleségek ne menjenek tönkre a tárolás ideje alatt. A *vilicus* élettársául a felügyelőnél fiatalabb, de nem túlságosan ifjú rabszolganőt választottak. A leendő *vilicának* inkább tetszetősnek kellett lennie, semmint túlságosan csinosnak. A felügyelőhöz hasonlóan jó fizikai adottságokkal kellett rendelkeznie, hogy meg tudjon felelni nehezebb feladatoknak is, pl.: virrasztás. A *vilicushoz* hasonlóan mértékletesnek kellett lennie, azaz nem lehetett túl falánk, borissza, babonás és könnyűvérű. Gyakorta kellett a memóriájára hagyatkoznia, és

⁷¹ Col. 11. 1. 18, 19, 25.

⁷² Cato Agr. 143; Col. 12. 2. 6-9.

⁷³ Cato Agr. 143. 2.

némileg előre terveznie, vagy – adott esetben – a felügyelővel szemben állított kötelességekhez hasonlulnia tevékenysége során.⁷⁴

A villa-gazdaság többi rabszolgája

Mindezek mellett a gazdaságban fellelhetőek voltak „felvigyázók” (*custos*) és „meregetők” is. E személyek leginkább a zavartalan olajpréselésért feleltek. Legfontosabb feladataik közé tartozott a pince, illetve a sajtolókamrák fokozott ellenőrzése továbbá annak meggátlása, hogy egyszerre túl sok ember forgolódjon ezekben a helyiségekben. Mindezekon kívül törekedni kellett arra, hogy koszmentes közeget biztosítsanak az olajbogyó feldolgozáshoz. Tartózkodni kellett a rézedények és bogyók (újra)hasznosításától. Magának a meregetőnek sajtolás közben kellett ún. „merítő kagylóval” folyamatosan kimernie a friss olajat, lehetőleg úgy, hogy ne keveredjen bele olajhab. A meregető a friss olajat először kádakban gyűjtötte össze, innen öntötték tovább más hordókba.⁷⁵ A felvigyázónak arra is ügyelnie kellett, hogy a sajtolók mindig kitisztítsák a sajtolószerkezeteket, utasíthatta őket, hogy gondosan járjanak el az olajbogyók kezelésénél és szárításánál. Nem engedhette továbbá, hogy a sajtolókamrában fát hasogassanak, ezenkívül figyelmeztetnie kellett a szolgákat, hogy viszonylag sűrűn kerüljön átöntésre az olaj. A sajtolókamarában dolgozóknak sajtolásonként 1 *sextarius* (kb. 5 és fél dl) olajat juttathatott, ezenfelül egy keveset a világításhoz szükséges mécsesekbe.⁷⁶

⁷⁴ Col. 12. 2. 1, 3.

⁷⁵ Cato Agr. 66.

⁷⁶ Cato Agr. 67.

8. IRODALOM

Források

App. *Libyké* = Appianos: *Róma története. VIII. Lybia története.* Fordította: Patay-Horváth András. Szerkesztette: Németh György. Budapest: Osiris Kiadó, 2008.

Apul. *Apol.* = Apuleius: *A mágiáról. Virágoskert.* Fordította: Détszy Mihály. Budapest: Magyar Helikon, 1974.

Cato *Agr.* = M. Porcius Cato: *A földművelésről. Latinul és magyarul.* Fordította és a jegyzeteket írta: Kun József. A bevezető tanulmányt írta: Maróti Egon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966.

Cic. *Clu.; Sest.* = Marcus Tullius Cicero: Aulus Cluentius Habitus védelmében. Publius Sestius védelmében. In: Cicero: *Összes Perbeszédei.* Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta: Nótári Tamás. Szeged: Lectum Kiadó, 2010.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum. I-XVII.* Berlin: 1862-

CJ = *Codex Iustinianus. (Corpus Iuris Civilis, vol. II.).* Recognovit et retractavit: Paulus Krueger. Editio maior. Berlin, 1877.

Col. = Lucius Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról.* Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged: Lectum Kiadó, 2005.

Digesta = *Corpus Iuris Civilis I. Rec. Th. Mommsen,* retr. P. Krüger. Berlin, 1922.

Gaius *Inst.* = Gaius: *Die Institutionen des Gaius.* Hrsg., übers. und kommentiert von Ulrich Manthe. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2004.

HA = Aelius Spartianus: Hadrianus. In: *Historia Augusta.* Fordította: Terényi István. Válogatta: Ferenczy Endre. A bevezetést írta: Hahn István. Budapest: Gondolat Kiadó, 1968.

Liv. = Livius: *A római nép története a város alapításától. Második kötet. (IX-XXVII. könyv), Harmadik kötet (XXVIII-XXXVIII. könyv), Negyedik kötet (XXXIX-XLV. könyv).* Fordította: Muraközy Gyula, Budapest: Európa könyvkiadó, 1982.

Ov. Pont. = Publius Ovidius Naso: Graecinushoz. In: Ovidius: *Levelek Pontusból.* Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta: Kartal Zsuzsa. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1991.

Paul. Sent. = Archi, G. G.–David, M.–Levy E.–Marichal R.–Nelson H. L. W.: *Pauli Sententiarum. Fragmentum Leidense.* Leiden: 1956.

Philo De spec. leg. = Philo: *On the Decalogue. On the Special Laws Books 1-3.* Loeb Classical Library: Volume VII. Cambridge MA: Harvard University Press, 1935.

Plin. Ep. = Ifjabb Plinius: Birtokot akar venni. In: Ifjabb Plinius: *Levelek.* Fordította: Borzsák István, Maróti Egon, Muraközy Gyula, Szepessy Tibor. Az utószót Szepessy Tibor írta. Budapest: Magyar Helikon, 1966.

Plin. Nat. = C. Plinius Secundus: *Naturalis Historia. Természetrjz (XIV–XVIII).* Fordította, a jegyzeteket, az elő- és utószórt írta: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged: JatePress Kiadó, 2009.

Plutark. = Plutarkhosz: *Párhuzamos életrajzok.* Fordította: Máthé Elek. Az utószót írta: Borzsák István. Budapest: Magyar Helikon, 1965.

Sen. Ben. = Lucius Annaeus Seneca: A jótéteményekről. Fordította: Bollók János, Takács László. In: *Seneca prózai művei. Második kötet.* Budapest: Szenzár Kiadó, 2004.

Strab. = Strabón: *Geographika.* Fordította: Dr. Földy József. A fordítást az eredetivel egybevetette, az előszót írta: Dr. Balázs János. Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1977.

Suet. = Gaius Suetonius Tranquillus: Az isteni Augustus. Tiberius. In: *Suetonius összes művei. A Császáréletrajzokat fordította: Kis Ferencné, átdolgozta Kopeczky Rita, a jegyzeteket készítette és az utószót írta: Patai-Horváth András. Suetonius egyéb műveit és töredékeit fordította és a jegyzeteket készítette: Kopeczky Rita.* Budapest: Osiris Kiadó, 2004.

Var. r. r. = M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul.* Fordította és a jegyzeteket írta: Kun József. A bevezető tanulmányt írta: Maróti Egon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

Szakirodalom

BACKHAUS = Backhaus, Wilhelm: Sevi vincti. In: *Klio. Beitrage zur Alten Geschichte.* Gesamthaltsverzeichnis Band 71. Heft 2., Berlin: Akademie-Verlag, 1989, 321-329.

BELLEN 1971 = Bellen, Heinz: *Studien zur Sklavenflucht im röm. Kaiserreich.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1971, 10-179.

BUCK 1983 = Buck, Robert, J.: Buildings and their parts. In: *Agriculture and agricultural practice in roman law. Historia. Zeitschrift für alte Geschichte. Heft 45.* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1983, 31-33.

CARRINGTON 1931 = Carrington, R. C.: Studies in the Campanian "Villae Rusticae". In: *The Journal of Roman Studies.* Vol. 21. 1931. 110-130.

ECK 1998 = Eck, Werner: Ergastulum. In: *Der neue Pauly. Enzyklopädie der Antike. Band 4. Epo–Gro.* Herausgeben von Huber Cancik und Helmuth Schneider. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler, 1998, 64-65.

ÉTIENNE 1974 = Étienne, R.: Recherches sur l'ergastule. In: *Actes du colloque 1972 sur l'esslavage,* Besancon-Paris: 1974, 249-266.

FLACH = Flach, Dieter: Ergastulum. Vilicus. In: Uő.: *Römische Agrargeschichte.* München: Verlag C. H. Beck, 1990, 89-96, 98-100, 171-172, 170-171, 200-201, 240-241.

FÖLDI–HAMZA 1996 = A személyek kategóriái. 2. §. A rabszolgák (servi). In: Földi András–Hamza Gábor: *A római jog története és intézményei.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 208-212.

HAVAS 2001 = Havas László: villa. In: Havas László–Németh György–Szabó Edit: *Római történeti kézikönyv*. Budapest: Korona Kiadó, 2001, 461-463.

HAVAS 2007 = Havas László: A piacra való termelés és a kereskedelmi érdek: a szőlőskert, az olajfa és a pastio villatica. A villa rustica. Egy példa: A settefinestrei fundus és villa (Kr. e. 1. és Kr. u. 1. század.). In: Havas László–Hegyí W. György–Szabó Edit: *Római történelem*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007, 259-261, 261-264, 264-266.

HOFFMANN 2005 = Hoffmann Zsuzsanna: Lábjegyzet. Utószó. In: Lucius Iunius Moderatus Columella: *A mezőgazdaságról*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged: Lectum Kiadó, 2005, 32, 465-483.

HOFFMANN 2009 = Hoffmann Zsuzsanna: Columella és Plinius. Idősebb Plinius (utószó). In: C. Plinius Secundus: *Naturalis historia. Természetrész (XIV-XVIII)*. Fordította, a jegyzeteket, az elő- és utószót írta: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged: JatePress Kiadó, 2009, 10-15.

INCZE 1904 = Incze Béni: Tremellii. In: *Ókori Lexikon I-II. kötet*. Szerk.: Pecz Vilmos. Budapest: Franklin-Társulat, 1902-1904, 1081.

KUN 1971 = Kun József: Magyarázó jegyzetek. Az első könyvhöz. In: M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*. Fordította és a jegyzeteket írta: Kun József. A bevezető tanulmányt írta: Maróti Egon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, 461-489.

MARÓTI 1966 = Maróti Egon: Cato és a „De agri cultura”. In: M. Porcius Cato: *A földművelésről. Latinul és magyarul*. Fordította és a jegyzeteket írta: Kun József. A bevezető tanulmányt írta: Maróti Egon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1966, 5-71.

MARÓTI 1969 = A kötetben szereplő görög és latin írók jegyzéke. Gyűjteményes forráskiadványok jegyzéke. In: *Rabszolgák az ókori Rómában*. Összeállította, az előszót, magyarázatokat és jegyzeteket írta: Maróti Egon. Budapest: Európa Kiadó, 1969. 200-207, 208.

MARÓTI 1971 = Maróti Egon: Varro és a *Rerum rusticarum libri tres*. In: M. Terentius Varro: *A mezőgazdaságról. Latinul és magyarul*. Fordította és a jegyzeteket írta: Kun József. A bevezető tanulmányt írta: Maróti Egon. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971, 5-89.

MARÓTI 1981 = Maróti Egon: A római földmagántulajdon és a *villa*-gazdaság. A *familia*. In: Uő.: *Az itáliai mezőgazdasági árutermelés kibontakozása. A pun háborúk kora*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981, 24-30, 180-189.

MARÓTI 1992 = Maróti Egon: Az első szicíliai rabszolgaháború és a pergamoni felkelés. A második szicíliai rabszolgaháború. In: Ferenczy Endre–Maróti Egon–Hahn István: *Az ókori Róma története*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1992, 151-158, 170-175.

MARÓTI 2007 = Maróti Egon: A *villicus* és az itáliai *villa*-gazdaság. A szabad munkaerő szerepe a köztársaságkori *villa*-gazdaságban. Munkaszervezés és ellenőrzés Columellánál. In: „*Feci quod potui*”. „*Tettem amit tudtam*”. *A nyolcvanéves Maróti Egon tiszteletére*. Szerkesztette: Hoffmann Zsuzsanna. Szeged: Lectum Kiadó. 2007, 159-177, 223-239, 269-291.

MARZANO 2007 = Marzano, Annalisa: Reinterpreting the Archelological Data. In: Uő.: *Roman Villa in central Italy. A Social and Economic History*. Leiden–Boston: Brill, 2007, 129-148.

MILSCH 1987 = Mielsch, Harald: Was ist eine Villa? In: Uő.: *Die römische Villa. Architektur und Lebensform*. München: Verlag C. H. Beck 1987, 7-9.

MOLNÁR–JAKAB 2001 = Rabszolgák és colonusok. 1. §. A rabszolgaság keletkezése és jogi tartalma. In: Molnár Imre–Jakab Éva: *Római jog*. Szeged: Diligens Bt. 2001. 124-126.

NÉMETHY 1904 = Némethy Géza: Vergilii, Virgilii. In: *Ókori Lexikon* I-II. kötet. Szerk.: Pecz Vilmos. Budapest: Franklin-Társulat, 1902-1904, 1156-1159.

SZABÓ 2007 = Szabó Edit: A római gazdaság a Kr. u. 1-2. században. Korai császárkor. In: Havas László – Hegyi W. György – Szabó Edit: *Római történelem*. Budapest: Osiris Kiadó, 2007, 754-765, 771-778.

SZERGEJENKO 1960 = Szergejenko, Marija J.: A „villa rustica” Boscoreale mellett. A Sarnovölgyi birtok In: Uő.: *Pompeji*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1960, 336-362, 362-367.

WEEBER 2000 = Weeber, Karl-Wilhelm: Arbeitsgefängnis. In: Uő.: *Alltag im Alten Rom. Das Landleben*. Düsseldorf und Zürich: Artemis und Winkler Verlag, 2000, 13-14.

WHITE 1970 = White, K. D.: Personnel and personnel managment. In: Uő.: *Roman farming*. London–Southampton: Thames and Hudson, 1970, 332-384.